

Геннадій ІВАНУЩЕНКО

АРХІВНА РЕВОЛЮЦІЯ В УКРАЇНІ ЯК СУСПІЛЬНИЙ ФЕНОМЕН ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТТЯ

В статті аналізується бурхливий процес виявлення, розсекречування і удоступнення нещодавно відкритих документів, а також зростаючий інтерес суспільства до цих документів та обумовлені ним зміни в світогляді.

***Ключові слова:** архіви, документи, засекречені матеріали, масова свідомість, історичний процес.*

Постановка проблеми. Серед нових суспільних явищ останніх років в Україні, які корінним чином впливають на осмислення науковцями, та і, зрештою всім громадянством складного і суперечливого історичного шляху нашого народу, помітне місце посідає бурхливий процес виявлення, розсекречування і удоступнення документів, які раніше зберігалися під грифом “совершенно секретно.” Цей процес дехто з істориків уже назвав архівною революцією. Вона, як і кожен суспільний процес, пов’язана з суспільним інтересом на невідомі і звідси малодосліджені документи. Переважно йдеться про документи пов’язані з Українським визвольним рухом, оскільки саме їх тоталітарна держава СРСР засекретила ще в часи збройної боротьби проти кожного з етапів цього руху: Української державності 1917–1920 рр., повстанської боротьби 20–30-х років та діяльності ОУН-УПА в 40–50-х роках минулого століття.

Отже, архівна революція (вона, до речі, вже триває років зо п’ять) – це зростаючий інтерес суспільства до документів, особливо тих, які відкрилися нещодавно завдяки розсекречуванню архівних матеріалів. Інтерес, який мусить “конвертуватися” в якісні зміни в історичній пам’яті, світогляді і, нарешті, в політичних і громадських діях. Тобто, будь-яка революція, в тому числі і архівна, завжди спрямована в майбутнє.

Аналіз актуальних досліджень. Процеси, які відбуваються сьогодні в архівній справі, ще не стали предметом глибокого вивчення, хоча окремі їх аспекти зачіпаються в дослідженнях провідних українських архівістів, таких як Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, Я. С. Калакура, К. І. Климова, В. П. Ляхоцький, М. Г. Щербак та ін. Тому існує потреба глибше дослідити соціальні й культурні наслідки триваючої архівної революції.

Наші **мета і завдання** полягають у тому, щоб окреслити головні моменти архівної революції, які простежуються в бурхливому сьогоднішні. Ті, що вже відбулися і позитивно вплинули на діяльність архівів та їх імідж у суспільстві. А також ті, яких, на жаль, зміни ще не торкнулися і увагу до яких у цьому процесі слід посилити.

Виклад основного матеріалу. Першим проявом інтеграції до світових стандартів використання і доступу до інформаційних ресурсів, стало масове

розсекречування архівних документів. За період 1989–1995 рр. було розсекречено понад 10 тисяч фондів, що становить близько 1 млн. справ усіх центральних та обласних державних архівів. Серед них документи державних і партійних органів влади, фонди періоду української революції 1917–1921 рр., нацистської окупації 1941–1944 рр., урядування інших держав: Австро-Угорщини, Чехословаччини, Польщі, Росії, Румунії на українській території. Вперше відкрито для дослідників фонди об'єднань та партій української еміграції, карально-репресивних органів царської Росії, СРСР. Доступними стали документи найдраматичніших періодів історії України: колективізації, голодоморів 1932–1933, 1947 рр., депортацій, масових репресій 30–40-х років, особові фонди видатних діячів України, жертв тоталітарного режиму. На персональному ж рівні, люди мають змогу отримати відомості про своїх рідних, загиблих у цей період. За останні чотири-п'ять років архівісти провели колосальну роботу з розсекречування документів і їх оприлюднення. Це стосується й подій, пов'язаних із використанням українців за часів СРСР у різних локальних міжнародних конфліктах... Сьогодні у Національному архівному фонді лишилися засекреченими тільки близько 0,011 % документів. В Державному архіві Сумської області з 2005 по 2010 рік були розсекречені документи колишнього СРСР по 1991 рік включно – 2 137 справ. (З них: з грифом “цілком таємно” – 270, з грифом “таємно” – 1 867). Є дуже багато тем, яких торкнулася архівна революція. І цей сплеск інформативності – бум оприлюднення документів, дав свої перші плоди.

Завданням архівної роботи є не тільки забезпечення схоронності документів, але й створення умов для їхнього всебічного використання. Вся робота архівіста підпорядкована досягненню цієї подвійної мети. Він має оцінювати й аналізувати документи, що надходять до архіву, з точки зору їхньої цінності та майбутнього використання дбати, щоб вони збереглися для наступних поколінь. Ту саму мету має архівіст і під час систематизації, описування документів, створення довідкового апарату, і навіть розміщення фондів у сховищі.

Сучасна доба постійно вносить корективи у здавалося б вічні істини. Так, протягом ХХ ст., як це зазначалося на XIII Міжнародному конгресі архівів у Пекіні в 1996 р., архівісти перетворилися з пасивних охоронців накопиченої документальної спадщини на її активних творців, дійових осіб архівно-творчого процесу. Особливо це проявляється останніми роками у колишніх радянських республіках, а нині незалежних державах.

Здобуття Україною державної незалежності, включення її в загальносвітові політичні, економічні та культурні процеси, перехід від тоталітаризму до демократії, впровадження концепції відкритого суспільства формує нагальну потребу у доступі до інформації найширшого кола громадян. Тоталітарний режим штучно дозував документну інформацію та обмежував кількість її споживачів. Фактично одним з привілеїв номенклатурної верстви був доступ до широкого масиву інформації, а для основної маси громадян ознайомлення із документними багатствами

практично було не можливим. Демократизація суспільства веде до ліквідації обмежень за політичними чи ідеологічними ознаками, а саме регулювання інформаційних процесів, зокрема доступу до архівної інформації має здійснюватися лише на основі чинного законодавства.

Прийняття законів України “Про інформацію”, “Про Національний архівний фонд і архівні установи”, “Про державну таємницю”, “Про охорону авторських і суміжних прав”, “Про Національну програму інформатизації”, Конституції України (1996) створили міцне підґрунтя для впровадження сучасних інформаційних відносин, зокрема і в архівній галузі [1; 2; 3; 4; 5; 6]. Отже, в законодавчому плані архівна революція – це також і відміна обмежень та можливість широкого доступу громадян до інформації, що її зберігають архіви. Нарешті при перегляді грифів секретності, зокрема в архівній системі СБУ стали користуватися очевидною істиною, що не може бути таємною інформація про злочини проти людини, людяності, суспільства.

За останні роки спостерігається зростання інтересу до таких, раніше закритих тем, як, Голодомори, політичні репресії, діяльність ОУН-УПА, але й спостерігається бажання “знайти істину”, тобто самостійно розібратися у даному питанні не тільки серед науковців та представників політичних сил, але і серед пересічних громадян. Особливо стало помітно на різних Інтернет-форумах, що серед аргументів, які іноді приводять користувачі, зростає питома вага інформації отриманої з архівів.

Архівна революція відкрила шлях не тільки до дослідження суспільно – політичних тем, а також повернула увагу дослідників до людини, конкретної особи. Останнім часом все більше і більше людей займаються генеалогічними пошуками, намагаються дізнатися про свій родовід. Зростає кількість виконаних запитів соціально-правового характеру. Наприклад, про те, де людина колись працювала, розмір заробітної плати, тощо. Більше, ніж двадцять п’ять тисяч таких запитів виконано минулого року архівними установами області! Це колосальна робота.

Одним з проявів цього процесу є початок інформатизації архівної галузі. На сьогодні колосальні інформаційні ресурси можна задіяти для потреб архівної галузі і тих, хто потребує архівної інформації. Завдяки оцифруванню документів, дослідники мають змогу користуватися ними в читальній залі архіву. Зокрема Держархів області є першим і поки що єдиним архівом в Україні, який не тільки опрацював документи про голодомор на рівні дослідження, а й оцифрував повністю усі 57 тисяч актових записів про смерть. Це значно прискорить обробку інформації і виконання запитів, які стосуються тієї трагічної доби. Загальний об’єм оцифрованої нами інформації складає більше 400 гігабайт. Діє сайт Державного архіву області. На ньому в рубриці “Ресурси ДАСО” розміщено чимало матеріалів. У їх числі, скажімо, каталог метричних книг. І де б не жила людина, чи це Сідней, чи Нью-Джерсі, чи Варшава, чи Владивосток, вона “скачує” каталог метричних книг і користується ним.

Але хотілось би, щоб архівна революція торкнулася і матеріальної бази архівних установ, їх кадрового забезпечення. Від цього залежить рівень збереженості документів, ефективність роботи архівістів. Тільки у фондах нашого архіву знаходиться близько півтора мільйона одиниць зберігання. Вони розміщені в двох корпусах. Та на сьогодні площі вичерпуються. Незабаром прийде той час, коли нікуди буде збирати документи, і про це треба дбати вже сьогодні. Отож, у архівній революції має бути такий паритет: з одного боку зацікавленість архівами, з іншого боку – бажання допомогти архівам в фінансовому, і в кадровому плані. Архівна революція повинна охопити всі напрямки архівного життя, а не тільки ті, що на виду у суспільства.

Одним з результатів архівної революції, різкого покращення і спрощення доступу до документів, є зміна наших уявлень про ще недавні події вітчизняної історії. На регіональному рівні було зроблено низку відкриттів: щодо біографій видатних земляків – учасників національно-визвольної боротьби різних років. Також стало відомо про те, що в Сумах і в області в період Другої світової війни діяли підпільно Організації Українських Націоналістів а після війни і окремі групи Української Повстанської Армії.

Інший прояв архівної революції – це різке зростання кількості звернень громадян до архівів. Завдяки демократичним процесам реабілітації незаконно засуджених громадян, вдосконалення соціального захисту учасників Другої світової війни та бойових дій, компенсацій насильно вивезеним на роботи до Німеччини, депортованим народам та окремим громадянам тільки у 1993–1995 рр. надано понад 2 млн. довідок. Постійно зростає кількість дослідників, які працюють у читальних залах архівів. Докорінно змінюється і розширюється проблематика використання документів, насамперед для дослідження раніше заборонених тем, або таких, що вважалися неперспективними і неактуальними. Зріс інтерес до документів і фондів, які раніше відносилися до категорії утильних: банків, приватних підприємств, страхових компаній, нотаріатів, приватних повірених, що діяли до 1917–1920 рр. Поряд з розширенням тематичного розмаїття звернень до архівної інформації значно змінюється і “географія” запитів. Велику роль у цьому відіграють і краєзнавці. Підвищення інтересу до архівів стимулюється й ініціативою самих архівних установ, які оприлюднюють раніше невідому й закриту інформацію на документальних виставках, радіо і телебаченні, газетних шпальтах.

Існують очевидні та приховані потреби в архівній інформації. Очевидні – чітко усвідомлені, достатньо повно сформульовані щодо ознайомлення з конкретною архівною інформацією. Приховані потреби – ті, які виявляються поступово, або раптово під час ознайомлення з певною інформацією. Архівісти зацікавлені у якомога повнішому переході прихованих потреб в очевидні, що відбувається під впливом загальних відомостей про склад і зміст архівних фондів, під час огляду документальних експозицій, радіо- і телепередач, екскурсій по архівах.

На особливу увагу заслуговує понятійний апарат цієї проблеми. Теоретичне обґрунтування процесу забезпечення суспільства ретроспективною

документною інформацією дозволяє виділити у ньому окремі стадії. Перша – організація користування документами полягає у тому, що архівісти, використовуючи різні форми роботи, надають користувачам певні архівні документи. На другій стадії здійснюється безпосереднє користування документами: їхній перегляд, читання або прослуховування. При цьому у ролі користувачів можуть бути як зовнішні споживачі, так і самі архівісти.

Однією з ознак архівної революції є її найбільший прояв саме в Україні. Особливо це помітно якщо порівняти ситуацію з доступом до документів у наших найближчих сусідів – у Росії. Наприклад, вже згадувані колосальні зусилля українських архівістів з дослідження теми Голодомору різко контрастують з концепцією іншого документа, запропонованого нам російською архівною службою спільного проекту під назвою “Голод в СРСР. 1932–1933”. Деякі цинічні настанови цієї концепції наводить в одній з публікацій проф. Г. Боряк: “Враховуючи “український фактор”, слід підібрати документи з таким розрахунком, щоб вони доводили універсальний характер хлібозаготівель 1932 р. [...] у кризових районах”. “Причому, підібрати їх треба таким чином, аби було видно трагедію всього радянського селянства, без акцента на Україну. [...] для цього можна опублікувати підбірку довідок із ЗАГСів Поволжя з конкретними записами про смерть від голоду в 1933 р. в Нижньо-Волзькому та Середньо-Волзькому краях”. Тобто, треба підібрати по декілька прикладів смертності від голоду по Україні, в Поволжі, Північному Кавказі й зробити висновок, що від голоду потерпала вся країна.

Далі у кращих традиціях комуністичної пропаганди рекомендується наголосити на тому, що “антирадянські організації” “використовували факт голодомору в СРСР у своїх пропагандистських цілях”. Саме так, очевидно, ми мусимо кваліфікувати зусилля української громадськості Західної України, завдяки яким, зокрема, світ дізнався про Голодомор. Автор концепції в одному з інтерв’ю Закон України про визнання голодомору геноцидом прокоментував як “танці на кістках жертв”, як спробу “певних політичних сил” зірвати “куш” на історії Голодомору.

Українські історики і архівісти категорично відкинули цей підхід і запропонували підготувати кілька окремих томів документів, присвячених ситуації в конкретних регіонах СРСР, з відповідними коментарями і оцінками в кожному томі. Це викликало незадоволення. Наші пропозиції названі спробою “розмивання загальної картини цього явища в загальній історії держави, що тоді існувала. Розподіл ситуації на “голод” і “голодомор” не витримує наукової критики”. І далі нас знайомлять із першими результатами маніпуляцій з джерелами: “вивчення виявлених документів про природній рух населення в 1933 р. у Російському державному архіві економіки вже показало, що співвідношення смертності і народжуваності на Україні і в Росії в епіцентрі голоду було приблизно однаковим. Особливої надзвичайності цих процесів на Україні в порівнянні з Росією не спостерігалось”. Страшний висновок, що звучить як вирок на судовому процесі.

Залишається лише висловити співчуття російським колегам-архівістам, які попри своє сумління і високий професіоналізм, всупереч кодексу етики архівіста змушені прилучитися до реалізації спущених згори політичних ідеологем.”

Висновки. Отже, в сьогоденному динамічному світі ми можемо спостерігати багато нових процесів, серед яких архівна революція виглядає не тільки як нове явище, але і як завоювання, принаймні в нашій країні, одній з небагатьох на пострадянському просторі. Лишається надіятись на закріплення цього явища не тільки на рівні суспільної потреби, але і на рівні суспільної практики.

Література

1. Архівознавство: підручник для студентів вищих навчальних закладів України [Текст] / Я. С. Калакура (гол. ред.), Г. В. Боряк, Л. А. Дубровіна, К. І. Климова, В. П. Ляхоцький та ін. – К., 1998. – 316 с.
2. Боряк Г. В. Електронні архівні публікації в Інтернеті: проблеми репрезентації інформаційних ресурсів [Текст] // Архіви України. – 2002. – № 4–6. – С. 163.
3. Матяш, І. Роль “Colloquia Jerzy Skowronek dedicate” у розвитку міжнародного співробітництва архівістів [Текст] / І. Матяш // Студії з архівної справи та документознавства. – 2002. – Т. 8. – С. 210–214.
4. Про Національний архівний фонд та архівні установи України [Текст] : Закон України. – К, 2001. – 21 с.
5. Селівєрстова, К. Організація архівної справи в Україні: тенденції, шляхи модернізації [Текст] / К. Селівєрстова // Студії з архівної справи та документознавства. – 1999. – Т. 4. – С. 33–54.
6. Сендик, З. О. Унікальний комплекс з історії літератури і мистецтва: історія формування [Текст] / З. О. Сендик // Студії з архівної справи та документознавства. – 1998. – Т. 3. – С. 46.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України : путівник [Текст] / Б. В. Іваненко, О. В. Бажан. – К., 2001. – 495 с.

Summary

Ivanushchenko, Gennadiy. Archives revolution in Ukraine as a social phenomenon on the beginning of XXI century.

The article analyzes the rapid process of identifying, declassifying and open access to the recently opened secret documents, and an increasing public interest to these documents and changes they caused in the outlook.

Keywords: *archives, documents, classified materials, mass consciousness, historical process.*

Отримано 25.11.2011